

SZEMÉLYISÉGEK A MAGYAR FÖLDRAJZTANÍTÁSÉRT

Ebben a fejezetben azokat a magyar személyiségeket tekintjük át – a teljesség igénye nélkül –, akik hozzájárultak a földrajz mint tudomány és mint tantárgy társadalmi elismertségéhez.

Apáczai Csere János (1625–1659)

Erdélyi székely filozófiai és pedagógiai író, kálvinista teológus, tanár és utazó. Hollandiai egyetemeken tanult, és Nyugat-Európában tett utazásokat. Magyar nyelven írt műveiben sokat foglalkozott a tanítás kérdéseivel és kifejtette pedagógiai eszméit. Az iskolát a nemzeti boldogulás alapjának tartotta, a jó iskolák hiányát pedig valóságos nemzeti szerencsétlenségnek. Írásaiban az ismereteket akkoriban még szokatlan módon logikai rendszerbe szedte. A *Magyar Encyclopaedia* című könyve a legfőbb tudományok egybefüggő ismertetése, nem önálló szellemi alkotása, mások írásainak fordítása, összerendezett kiadása magyar nyelven. A könyv természet-tudományokkal foglalkozó része topográfiai-kronológiai leírás (benne csillagászat, ásványtan, városépítés, mezőgazdaságtan), ezzel a földrajztudomány történetébe is beírta a nevét.

Magyar Encyclopaedia, azaz, minden igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és Magyar nyelven világra bocsátása (kiadás éve: 1653) A magyar nyelvű enciklopédia 1. fejezete a földi dolgokat veszi sorba, így földrajzi ismereteket is tartalmaz, amiből földrajzi előadásokat tartottak.

Balázs Dénes (1924–1994)

Utazó és földrajzi ismeretterjesztő. 1958 és 1990 között öt földrész 130 országában járt, és a beutazott vidékeken átélt élményeit, a földrajzi érdekességeket 27 könyvben és 300-nál is több cikkben tette közzé. Pályája a karsztok tanulmányozásával kezdődött. 1954-ben munkatársaival feltárta az Aggteleki-karszton az égerszögi Szabadság-barlangot, majd Kína barlangjait tanulmányozta. Két tucat expedíciót szervezett a karsztok földrajzi elterjedésének feltérképezéséhez és leltárának elkészítéséhez. A karsztokon kívül a vulkánokat, az esőerdő-vidékeket és a sivatagokat is tanulmányozta. 1983-ban Érden megalapította a hazánkban máig is páratlan Magyar Földrajzi Múzeumot, és megteremtette annak első önálló kiállítását.

A Magyar Földrajzi Múzeum épülete Érden és Balázs Dénes szobra az érdi múzeum kertjében (fotó: Makádi M.)

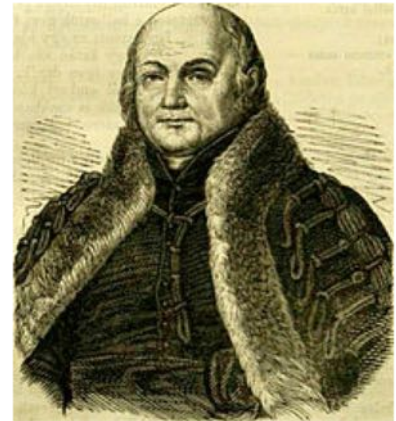
Bél Mátyás (1684–1749)

Felvidéki magyar evangélikus lelkész, tanár, sokoldalú tudós és történész. Iskolaigazgatóként Pozsonyban 1717-től elsőként vezette be Magyarország történetének és földrajzának összevont megismerését, de tanítása nem lépett túl a lakóhely, a megye földrajzának ismertetésén. Szemlélete azonban újszerű volt a maga korában, mert leírásainak középpontjába az embert, nem a természetet helyezte. Nála a természet csak lakóhely és történelmi színtér volt. Munkásságának igen nagy tudománytörténeti jelentősége van. Annak érdekében, hogy a haza földrajzának tanításához tankönyvet adhasson a diákok kezébe, élete fő céljául tűzte ki az ország általános leírását. Gyakori utazásai során gyűjtötte össze könyveinek anyagát. Tanítványaival adatokat gyűjtetett és térképeket rajzoltatott Magyarország földrajzának leírásához. A megyék földrajzára, történelmére és közigazgatására vonatkozó ismeretanyagot öt kötetes könyvben (*Hungariae antiquae et novae prodromus* – 1723 és *Notitia Hungariae novae historico-geographica* – 1735–1742 címenek) foglalta össze. Ezzel megteremtette a magyar leíró földrajzi irodalmat. Igaz, ez nem a későbbi értelemben vett leíró földrajzot, hanem történelmi, közigazgatási, topográfiai és statisztikai adatokat tartalmazott. Művei a mai napig a történelmi földrajz és a helytörténet kiapadhatatlan forrásai, az államisme-irodalom meghonosítói.

Budai Ézsaiás (1766–1841)

Humán műveltségű történetíró, térképész és református püspök. A debreceni református kollégium tanáraként sokirányú tevékenységet folytatott. Tanterveket, magyar nyelvű latin nyelvtankönyveket írt és magyar nyelvű térképeket nyomtatott. Tanítványaival megismertette a térképkészítést és a rézmetszést. Közreműködésükkel ő állította össze az első magyar nyelvű iskolai atlaszt (*Oskolai magyar Új Átlás az alsós classisok számára*, 1800), ezzel megteremtette a magyar nyelvű iskolai szemléltetést. Később felsőbb osztályok tanulóiak is készített földrajzi illetve történelmi atlaszt.

Bulla Béla (1906–1962)

Geográfus, a felszínalaktani kutatások máig meghatározó egyénisége. A budapesti tudományegyetem tanáraként hozzájárult a geomorfológiai szemlélet fejlődéséhez és a földrajztanárképzés fejlesztéséhez. Ő készítette a Kárpát-medence és benne Magyarország legteljesebb természet-földrajzi leírását. Rámutatott, hogy a domborzat kialakulásában a külső és a belső erők egyaránt fontos szerepet játszanak, egymásra hatásukat szabályos időbeli váltakozás jellemzi. Nagy fontosságot tulajdonított a kőzetek és az éghajlat kapcsolatának.

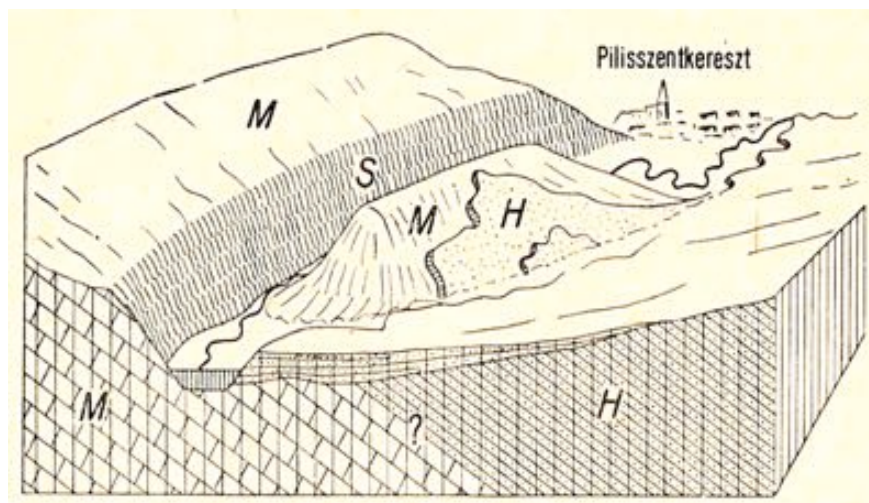

Cholnoky Jenő (1870–1950)

Geográfus, a természetföldrajz egyetemi tanára Kolozsváron, majd Budapesten. A magyar földrajztudomány meghatározó személyisége, aki sokat tett a hazai geográfia eredményeinek nemzetközi elismertetéséért. A földrajz-tudomány szakmai eredményeit egyszerűen, szemléletesen és szép magyar nyelven fogalmazta meg, mindenki számára érthetővé tette. Kitűnő rajzokkal segítette mondandója elképzelését. Mindmáig ő a magyar földrajztudomány legnépszerűbb írója. Szívügyének tekintette a magyar földrajztanítás fejlesztését, társadalmi megbecsülésének növelését.

Legkedveltebb munkaterülete a felszínalaktan volt. A felszínformálódási folyamatokról pompás rajzokat (tömbszelvényeket) készített, amelyek ma sem hiányoznak a földrajzi tankönyvekből. Járt Európa csaknem valamennyi országában, a Spitzbergákon és Észak-Amerikában. Részletesen leírta Erdély természeti viszonyait. Életének legnagyobb vállalkozása a Kínában és Mandzsúriában 1896–1898 között tett utazása volt. Felfedezte az addig még ismeretlen hatalmas, mandzsúriai bazaltfennsíkot, megmagyarázta a Jangce-delta keletkezését, felderítette a Sárga-folyó mederváltozásainak okait. Leírta a kínai bambuszos építészetet és az öntözéses gazdálkodást, pontos rajzokat közölt a néprajztudomány számára az építményekről, a lakóhelyekről és a használati tárgyakról.

Cholnoky-féle tömbszelvény Pilisszentkereszt környékéről (epigenetikus szurdokvölgy)

Comenius Ámos János (Jan Komenský) (1592–1670)

Cseh-morva pedagógus, iskolaszervező és író, akinek személyében tulajdonképpen a földrajztanítás módszertanának megalapítóját tisztelhetjük. A reneszánsz szellemiség továbbvivője, kora egyik legnagyobb nevelő egyénisége, aki ugyan csak négy évig (1650–1654) tanított hazánkban, a sárospataki református kollégiumban, munkássága igen nagy hatással volt a földrajzi ismeretek továbbadására. *Orbis Sensualium Pictus* (A látható világ képekben) (1658) és *Didactica Magna* (Nagy oktatástan) (1657) című művei a teljes világot bemutatták a sárospataki gyerekeknek, csillagászati és természetföldrajzi alapismereteket is tartalmaztak. Rajzai és fametszetei az értelmi megismerés mellett az érzékszervi megismerés lehetőségét is megadták. Comenius igazi jelentősége, hogy megújította a pedagógia tudományát. Új oktatási módszereket vezetett be, amelyekben elsődleges szerep jutott a valóság-megfigyeléseknek és a rajzos, képes és térképes szemléltetésnek. Vallotta, hogy a megismerés során a mechanikus bevésés helyett

a tapasztalatszerzésből kell kiindulni, majd a tapasztalatok elemzésével az általános következtetések, szabályok megfogalmazásáig kell eljutni. Kijelölte az elvont gondolkodás kifejlesztéséhez vezető utakat is. A földrajzban is fontos didaktikai alapelvei közé tartozott, hogy a tanításnak figyelembe kell vennie a tanulók eltérő értelmi képességeit, és az oktatásnak folyamatnak kell lennie, amelyben rendszeresen, de a fokozatosság elveit figyelembe véve szereznek a gyerekek újabb és újabb ismereteket, és látókörük a közvetlen környezetből kiindulva, a közelitől a távoli felé haladva fejlődik a legeredményesebben. Ő fogalmazta meg először azt az igényt, hogy a tanárok és a tanulók egyaránt olvassanak újságot, és a tanórákon kapcsolják össze a tananyagot az olvasottakkal, a mindennapi élet eseményeivel. Az iskola demokratizálása mellett a magyar nyelven való oktatás bevezetését is szorgalmazta. Kiállt amellett, hogy földrajzi ismereteket az oktatás minden szintjén, rendszeresen tanítani kell.

A világ bemutatása Comenus ábrázolásában (Orbis Sensualium Pictus)

Czirbusz Géza (1853–1920)

Felvidéki magyar származású földrajztudós, piarista gimnáziumi, majd egyetemi tanár, tankönyvíró. Hunfalvy János tanítványa volt, azonban munkájában a fő hangsúlyt a történelmi alapokon álló leírással szemben az ember és táj kapcsolatára helyezte. A német *Ratzel* által megalapított emberföldrajzi irányzat első magyarországi képviselője. Fő műve a három-kötetes *Antropogeographia* (1913) és a Balbi olasz földrajztudós nagy világföldrajzi művének hatkötetes átdolgozása.

Eötvös József (1813–1871)

A portrait of a man with dark, wavy hair, a mustache, and a full beard. He is wearing a dark suit jacket over a dark shirt and a dark tie. The background is a plain, light-colored wall.

...dó rendszer nagytekinély
...épző intézeteket alapított
...s minden szintjén kötelez
...z való közeledését. Eötvö
...gyben a tanítás és a tanulá
...műveltségének emeléséért.

Fröhlich Dávid (1595–1648)

Felvidéki magyar csillagász, császári matematikus, földrajzi író és kollégiumi tanár. Közép- és nyugat-európai utazásai alapján megírta az első magyar kiadású, de latin nyelvű földrajzi-utazási enciklopédiát (*Medulla Geographiae Practicae*, 1639), amelyben a földrajzi viszonyok leírása és a történelmi áttekintés mellett praktikus tanácsokkal is szolgál a külföldre látogatóknak. A magyar irodalomban először ismertetett ún. alapfogalmakat, és ezzel nemcsak a fizikai földrajz – az akkori ismereteknek megfelelő – vizsgálati szempontjait fektette le, hanem a földrajzi tankönyvírás alapjait is.

Fényes Elek (1807–1876)

A portrait of a man with a mustache and a dark coat, likely a historical figure. The man has a serious expression and is looking slightly to the left. He is wearing a dark, high-collared coat over a white shirt and a dark cravat. The background is dark and indistinct.

Herman Ottó (1835–1914)

Felvidéki származású magyar néprajz- és természettudós, polihisztor, szenvedélyes ismeretterjesztő, utazó és politikus. Önmaga szerezte hatalmas természet-tudományos műveltségét, sokirányú kutatómunkát végzett. Leírta hazánk pókfaunáját, néprajzi szempontból vizsgálta a magyar halászatot és pásztoréletet, összegyűjtötte a magyar pásztorok hagyományos szókincsét. Elsők között szorgalmazta a magyarországi ősrégészeti kutatásokat, és sokat tett a madárvédelem ügyéért is. Beutazta Skandináviát, ahol földrajzi megfigyeléseket is végzett. Megindította és egy évtizeden át szerkesztette kora egyik legolvasottabb folyóiratát, a *Természetrajzi Füzeteket*.

Herman Ottó halászati tanulmányúton

Tanyavetés rajza Herman Ottó „A magyar halászat” című könyvéből

Jankó János (1868–1902)

Geográfus, néprajztudós, Afrika- és Ázsia-kutató, polihisztor. Első kutatóútján a Nílus deltavidékét, annak földtani és földrajzi sajátosságait kutatta. Később feltámadt néprajzi érdeklődése, és egy újabb útján az észak-afrikai kézműves-iparról gyűjtött adatokat. *Zichy Jenő* harmadik expedíciójának tagjaként 1897-98-ban a Kaukázustól a Volga-deltáig, onnan Szibériáig vándorolt, és a hajdani magyar életmód halász-vadász korszakának tárgyi és szellemi emlékeit kutatta és gyűjtötte. Aktív szerepet játszott a tudományos ismeretterjesztésben is.

Honterus János (1498–1549)

Erdélyi magyar evangélikus prédikátor, író, tudós és térképész. Nemzetközileg is nagy jelentőségű alkotása az a térképgyűjtemény, ami a világ első zsebatlaszának tekinthető. Ezt *Rudimenta Cosmographicae* című művéhez csatolta, ez a magyarországi földrajzi irodalom kezdetét jelentette, és Európa szerte tankönyvként használták. Iskolákat alapított, amelyekben nagy szerep jutott a földrajzi ismeretek tanításának. Ő volt az első, aki fontosnak tartotta, a gyerekek a könyveken kívül a térképekről és a közvetlen valóság megfigyelésével kirándulásokon is szerezzenek földrajzi ismereteket.

Honterus János világtérképe

Hunfalvy János (1820–1888)

Felvidéki származású magyar geográfus. 1870-ben megalapította az ország első földrajz tanszékét a budapesti egyetemen, a földrajz első egyetemi tanára volt Magyarországon. Enciklopédikus tudását hatalmas összefoglaló műveiben tette közzé. A földrajztudomány számára a gyakorlati élet szülte célokat jelölt meg. Nagy figyelmet fordított a természeti folyamatokba való emberi beavatkozások lehetséges következményeinek felmérésére. Tevékenysége mérőföldkő a magyar geográfia történetében,

hiszen a hazai földrajztudomány első hivatalos elismerését hozta, és ezzel ösztönzést adott további fejlődésének. *Kis földleírás elemi, ismétlő, alsó reál és ipariskolák számára* című (1869) tankönyve jól jelképezte a kor tankönyveit. A Magyar–Osztrák Birodalom általános földrajzi leírása után európai, majd a többi kontinensen fekvő országok megyéinek, városainak felsorolását adta.

Kogutowitz Károly (1886–1948)

Térképész, geográfus, egyetemi tanár, *Kogutowitz Manó* fia. Munkássága nyomán sok földrajzi és történelmi falitérkép, iskolai atlasz jelent meg.

Kogutowitz Manó (1851–1908)

Lengyel származású magyar térképész, tanár, a világhírű magyar térképészet megalapozója. Számtalan iskolai történelmi és földrajzi falitérképet, atlaszt, kontúrtérkép-sorozatot, államigazgatási térképet tervezett, rajzolt. Az első falitérképet (*Magyarország új politikai térképe*) 1891-ben, oktató-földgömböt 1896-ban készíttette. A magyar atlaszok közül a „*Teljes Földrajzi Atlasz*” című világatlasza (1902) tartalmazott először éghajlati, növényzeti, mezőgazdasági és ipari tematikus térképeket. Korszerű technológiával sokszorosította munkáit az általa alapított Magyar Földrajzi Intézet Rt-ben.

A Kogutowitz-féle atlasz hirdetése

Kogutowitz Manó szerkesztette Európa iskolai falitérképe, 1893 (tapolcai iskolamúzeum)

Lóczy Lajos (1849–1920)

Geológus, földrajztudós és utazó, egyetemi tanár. 1877–1880 között tagja volt a Széchenyi Béla vezette kelet-ázsiai expedíciónak. Útja során a földkéreggel és szerkezetének kialakulásával kapcsolatos tudományos megállapítások sorát tette. Felfedezte a takaróredős hegységszerkezetet, a réteg-eltolódásokat, gyakorlatban igazolta az izosztázia jelenségét, felállította a löszképződés elméletét, tisztázta a Góbi sivatag keletkezését. 1900-ban megszerkesztette a Kárpát-medence átfogó geológiai térképét, jelentős elméleti megállapításokat tett a Kárpátok vonulatainak keletkezéséről és az Alföld medencéjének kialakulásáról. Nagy érdemei vannak az erdélyi földgáz kincs feltárásában. 1891-től a Balaton vidékének megismerését célzó hatalmas kutatómunka szervezője és résztvevője volt, amelynek eredményeit 7000 oldalas munkában adta közre. Munkássága révén az ország-leírások helyett a jelenségek összefüggéseire figyelő, a fejlődéstörténetet szem előtt tartó, oknyomozó kutatási irányzat vált meghatározóvá a magyar geográfiában. Sokat tett a geográfia és a földrajztanítás fejlődéséért, társadalmi megbecsüléséért.

A Tihanyi-félsziget földtani felépítése a Lóczy Lajos által szerkesztett térképen

A Balatont kutató tudóscsoport csónakja a Tihanyi-félszigetnél

Losontzi (Hányoki) István (1709–1780)

Pedagógus, iskolaigazgató, utazó, tankönyvíró. Az volt a hitvallása – szemben a korában elfogadott nézettel –, hogy a magyar gyerekeket magyar nyelven kell tanítani. Ezért eredetileg is magyarul írt tankönyveket, nézete szerint a könnyebb megjegyezhetőség miatt verselő stílusban. Legjelentősebbek *Magyarországnak és Erdély országnak Kis Tüköre* (1771) és a *Hármas Kis Tükör* (1773) című munkái, amelyek hazánk földrajzi jellemzőit mutatták be. Nagy szerepet kapott bennük a hazafias nevelés. Széles körben, nemzedéken át (több mint 80 évig) használták azokat nemcsak az egyházi, hanem az állami iskolákban is.

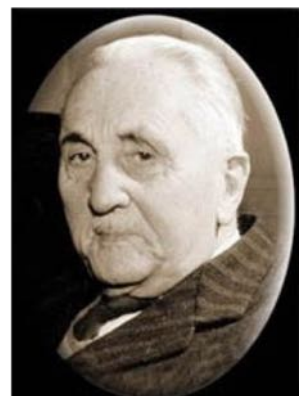
Oláh Miklós (1493–1568)

Esztergomi érsek, aki magyarországi utazásainak tapasztalatait és történelmi ismereteit *Hungaria et Atila* című latin nyelvű könyvében (1536) adta közre, így hazánk első részletes leírója volt. Kétkötetes munkája tulajdonképpen topográfiai-kronológiai leírás, de a felsorolásokat, földrajzi, néprajzi és gazdasági adatokat magyarázatokkal is ellátta, így hű képet festett az ország akkori állapotáról. Könyve műfaji tekintetben a későbbi államismék előfutára.

Prinz Gyula (1882–1973)

Magyar geológus, geográfus és utazó, a kolozsvári, a pécsi, a pozsonyi és a szegedi egyetem tanára. Nevéhez fűződik a Kárpát-medence kialakulását magyarázó „Tisia-elmélet”, ami a lemez-tektonikai folyamatok ismeretében már jórészt túlhaladott, de a maga korában igen jelentős volt. Közép-ázsiai expedíciói a terület alapvető földtani és felszínalaktani kérdéseit tisztázták. A Tien-san feltárójaként és legjelentősebb kutatójaként nemzetközileg is jelentős eredményekkel gazdagította az egyetemes földrajztudományt és a leíró földtant.

Szepsi Csombor Márton (1594–1623)

Református lelkész, költő, az első magyar nyelvű útikönyv szerzője, a magyar nyelvű útleírás-műfaj megteremtője. Európában tett utazásainak tapasztalatait 1620-ban jelentette meg *Europica Varietas* címmel. Benne a tudós alaposágával és a tanító szándékával mutatta be az országok földjét, múltját, az emberek szokásait, a gazdasági életet, sorolta fel a műemlékeket és az intézményeket. A látottakat mindig a hazai hasonló jellegű dolgokhoz hasonlította. Ízes magyar nyelven, humoros és helyenként verses stílusban írt, még mesészerű elemekkel is kiegészítette mondandóját.

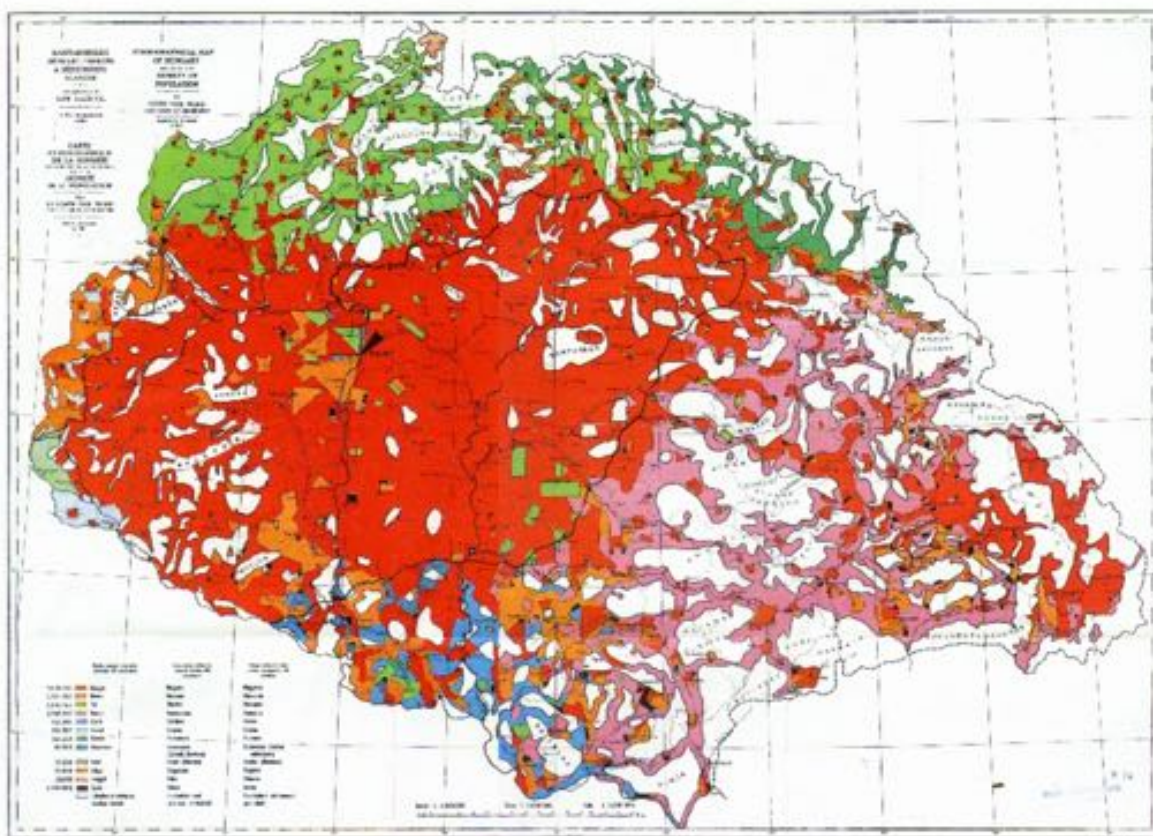

Az „Europica Varietas” címlapja

gróf Teleki Pál (1879–1941)

Földrajztudós, utazó, államférfi és egyetemi tanár, a hazai gazdaságföldrajz megalapozója. Fiatal éveiben beutazta Franciaországot, Németországot, Svájcot, Olaszországot, Görögországot, Angliát, Észak-Afrikát és az Amerikai Egyesült Államokat. Az első világháború után részt vett a trianoni béketárgyalásokat előkészítő szakértői bizottságban: fő feladatuk volt, hogy a geográfia eszközeivel bebizonyítsák a tervezett területi változások életképtelenségét. A nemzeti kisebbségi ügyek közismert szakértője volt. Irakban és Törökországban végzett munkája során szorgalmazta a kisebbségben élő kurd nép önálló közigazgatásának és nyelvhasználatának ügyét. 1938-ban és 1940-ben az első és a második bécsi döntés előkészítésében, a Felvidék és Észak-Erdély Magyarországhoz való csatolásának megszervezésében vett részt. Politikai és tudományos munkássága idején mindvégig kiállt a magyarság érdekei és az európai egység gondolata mellett.

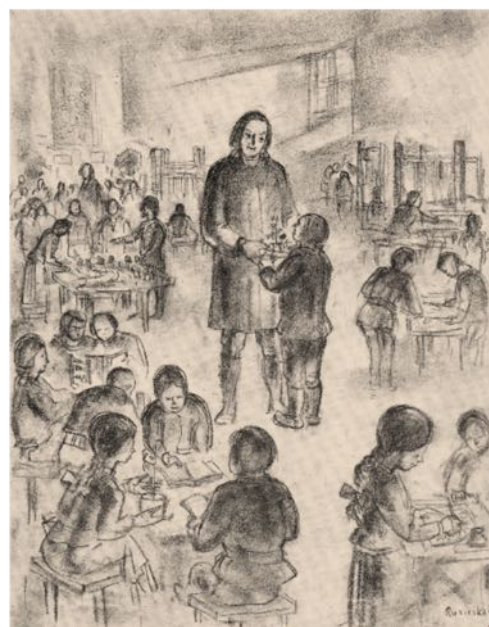

A Kárpát-medence etnikai térképe, amit gróf Teleki Pál készített

Tessedik Sámuel (1742–1820)

Magyar evangélikus lelkész, pedagógus, mezőgazdász. Szarvason tangazdaságot szervezett és korszerű gazdálkodásra tanította a paraszt-gyerekeket. Számos újítást vezetett be a magyar mezőgazdaságban a szikések javításával, az öntözéssel és a takarmánynövények termesztésével kapcsolatban. Kezdeményezésére indult meg az Alföldön a mezővédő erdősávok ültetése, az akácosítás.

Tessedik Sámuel a tanító (Ruzickay György rajza)

Váradi Baranyi László (1729–?)

Tisztviselő, aki nyugat-európai utazása közben szerette meg a földrajzot. Akkor ismerte meg a német Johann Hübner tankönyvét, amely alapján megírta az első magyar nyelvű tankönyvet *A geographiai tudományoknak első kezdete* címmel (1749). A könnyebb megjegyezhetőség érdekében kérdés-felelet formájában dolgozta fel az ismeretanyagot (katekizáló módszer), amiben nem szakmai tartalmú hasonlatokat alkalmazott. Tankönyve a világ földrajzáról szólt, de kiemelten foglalkozott Magyarország földrajzával.

Udvarhelyi (Kendoff) Károly (1903–1992)

Erdélyi származású földrajztanár, a 20. századi földrajzoktatás megújítója, az általános iskolai földrajztanárképzés meghatározó egyénisége. Ő alkotta meg az első földrajzi munkafüzetet, tervezte az első írásvetítő transzparens-sorozatot. Általános és középiskolai, valamint szakmódszertani tankönyvei hozzájárultak a földrajz-metodika magas szintű műveléséhez. Földrajzi nézőpontjának középpontjában tartalmi szempontból a tájjellemzés, módszertani szempontból a sokoldalú szemléltetés állt. Munkásságához fűződik az oknyomozó földrajzoktatás meghonosodása. Összefüggésszerek megalkotásával, az összehasonlítások szerepének hangsúlyozásával és a modellalkotásaival a földrajzi gondolkodás fejlesztését szolgálta.

A képek és az ábrák a Magyar Földrajzi Múzeum archívumának és az Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár anyagának felhasználásával, az intézmények engedélyével készültek. (Készítette: Makádi M.)